

Çin'in Orta Asya Politikaları

İdeolojik kardeşi Sovyetler Birliği'nin 1992 yılında çökmesi ile birlikte Çin, yeni dönemde eski Sovyet toprakları olan bağımsız Orta Asya ülkelerine karşı kendi stratejisini oluşturma konusunda daha fazla seçeneğe sahip oldu. Bu süreçte coğrafi konumu ve iç dinamiklerle doğrudan bağlantılı yeni siyasetinin birçok değişkeni ortaya çıktı. Yeni jeopolitik durum, sahip olduğu büyük nüfus, hızla büyüyen ve modernleşen ekonomisi ve yeni güvenlik sorunları, Çin'in bu bölgedeki politikalarının ana unsurlarını oluşturmaktadır.

20. yüzyılda Orta Asya'ya hâkim olan Rusya, bölgede hâlâ etkin olsa da kendi iç sorunları ve Batı dünyasına karşı yürüttüğü siyaset nedeniyle bölgedeki nüfuzunu ister istemez kaybetmeye başlamış ve bazı alanlarda yerini Çin'e bırakmak gibi bir sürece girmiştir. Ancak hâlihazırdaki dengeler gereği Çin yönetiminin Rusya ile rekabeti, direkt karşı karşıya gelerek değil, tersine ihtiyatlı ve yumuşak güç unsurlarına daha fazla ağırlık veren bir yöntemle ve bazen de iş birliğini öne çıkararak yürütmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bölge ülkeleri açısından bakıldığında da Çin'in artan varlığı bu ülkelerin önünde yeni fırsatlar açmakta, Çin'in sunduğu ekonomik imkânlardan yararlanarak kendi ülkelerinin sorunlarını çözmeye çabaladıkları görülmektedir. Ancak orta ve uzun vadede oluşacak yeni dengeler, Çin'in bu süreçten daha kârlı çıkacağına işaret etmekte ve hatta Orta Asya ülkelerinin egemenliklerine tehdit oluşturabilecek bir stratejik dönüşümün yaşanabileceğini göstermektedir.

Artan İlişkiler

Siyasi olarak bakıldığında, Çin'in yakın komşuları durumundaki Orta Asya ülkeleri ile birçok konuda artan ilişkileri söz konusudur. Bunların tümünü tek bir bölgesel iş birliği örgütü çatısı altında birleştiren Çin, 1996 yılında kurulan Şangay İşbirliği Örgütü sayesinde üye tüm Orta Asya ülkeleri ile sıkı siyasi ilişkiler geliştirmiştir. Zaman zaman ABD ve hatta Rusya'nın bu ülkelerle yaşanan geçici gerilimlerinden farklı olarak Çin, bölge ülkeleriyle ilişkilerini hep düzenli ve sıcak tutmaya dikkat etmektedir. Ülkelerin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini tanıma siyasetini her fırsatta dillendiren Pekin yönetimi, Orta Asya devletlerinin çok duyarlı olduğu iç işlerine karışmama hususunda da hassasiyet göstermektedir.

Çin'in bölge siyasetini şekillendiren bir diğer potansiyel alan da askerî ve güvenlik konularıyla ilgilidir. Bölgede Çin'in askerî üs veya tesisi olmamasına rağmen bu alanda bölgedeki beş devletin her biri ile geniş çaplı iş birlikleri mevcuttur. Öyle ki, 2002-2018 arasında Çin'in aktif iştiraki ile bölgede 30'a yakın askerî tatbikat gerçekleştirilmiştir. Ekim 2016'da Pamir Dağları'nda (Afganistan sınırı) Çin-Tacik ikili tatbikatına katılan asker sayısı 10.000'i bulmuştur. Türkmenistan ve Özbekistan'a insansız hava araçları (İHA), ekipman, uçaksavar roket (HUNTSİ-9), haberleşme araçları ve diğer silahların satışı konusunda da Pekin yönetimi oldukça cömert görünmektedir. Çin'in güvenlik konusunda elini kolaylaştıran önemli unsurların başında, bölgedeki ülkelerin hassas olduğu aşırı muhalefet grupları ile silahlı örgütlere karşı bu ülke yönetimleriyle dayanışması gelmektedir. Bu konuda özellikle Şangay Örgütü çatısı altında yürütülen iş birliği büyük bir ivme kazanmıştır.

Dünyanın diğer bölgeleri ile ilişkilerinde olduğu gibi Çin'in Orta Asya'daki devletlerle ikili ve çok taraflı ilişkilerindeki en önemli gündem maddesi, kuşkusuz ekonomidir. Çin'in hızla büyüyen ve modernleşen ekonomisi, onu sürekli ham madde için yeni kaynaklar, hazır ürünler için yeni pazarlar ve her ikisi için de lojistik yollar aramaya itmektedir. Çin, kendisine göre ekonomisi çok daha zayıf olan, lakin ham madde kaynakları konusunda zengin Orta Asya ülkelerinde, bu hedefine ve çıkarlarına uygun politikalar izlemektedir. Bu politikalar, modern İpek Yolu projesinin (Bir Kuşak Bir yol) en önemli geçiş güzergâhı olan Orta Asya ülkeleri ile birlikte düşünülünce, ekonomik konular Çin açısından çok daha stratejik bir önem kazanmaktadır.

Örneğin, dünyada doğalgaz rezervleri bakımından dördüncü sırada bulunan Türkmenistan, 1990'larda ve 2000'li yılların başlarında ürettiği gazın büyük kısmını Rusya'ya, bir kısmını da Rusya'nın *Gazprom* devlet şirketi aracılığı ile Avrupa ülkelerine, İran'a ve Çin'e satıyordu. Ancak süreç içerisinde Çin, ülkenin gaz sanayiine 8 milyar dolarlık yatırım yaparak Türkmenistan yönetimine büyük miktarlarda kredi açmış ve (Kazakistan, Özbekistan arazisi dâhil) 1.800 kilometrelik bir gaz boru hattı inşa etmiştir. Günümüzde Türkmenistan yönetimi Rusya ve İran'la gaz satışı şartlarında ve ödemelerde sorunlar yaşadığından Türkmen gazının en önemli alıcısı Çin'dir. 2038 yılına kadar süresi olan bu ikili gaz anlaşması gereği, yıllık

gaz ihtiyacı arttıkça Çin'in yaptığı alımlar da artacaktır.

Bölgenin önemli ülkelerinden Özbekistan da Çin'e doğalgaz, petrol, uranyum, pamuk satmaktadır. Başta telekomünikasyon ve makine sanayiinden olmak üzere 70'ten fazla büyük Çin şirketi ile 500'den fazla orta büyüklükteki Çin şirketi, Özbekistan'da faaliyet göstermektedir. Ülkedeki petrol ve doğalgaz arama işlerinin çoğu, Çin'in CNPC devlet şirketi tarafından yapılmaktadır. Bağımsızlığından itibaren tüm yabancı devletlerle aynı mesafede bulunmayı tercih eden Özbekistan, Çin'e ayrıcalık verilmesine ekonomi ve siyaseten çok sıcak bakmıyordu. Ancak Mirziyoyev'in devlet başkanı seçilmesiyle birlikte, 2017'den itibaren ülke, birçok alanda büyük kalkınma projeleri gerçekleştirmeye başladığından Çin'den gelecek mali desteğe ihtiyaç hissetmektedir.

Bölgenin bir diğer önemli ülkesi olan Kazakistan ise özellikle enerji iş birliği konusunda öne çıkmaktadır. Kazakistan'ın Çin'le olan ticaret hacmi 11 milyar doları bulurken, Hazar Denizi'nin doğu sahillerinden petrol ve doğalgaz, kısa sürede inşa edilen boru hatları ile Çin'e gitmektedir. Kazakistan'ın ürettiği çeşitli metallerin, bakır ve uranyumun ana alıcısı da Çin'dir. Ülkenin Çin'e olan borcu ise yaklaşık 12 milyar dolardır. Kazakistan petrol sanayiinde oldukça etkili olan ve bu ülkede madenler satın alıp yerli şirketlere ortak olan Çin, birçok alanda Rusya ve Avrupa ülkelerinin şirketlerini geride bırakmış durumdadır.

Kırgızistan ve Tacikistan ise, diğer bölge ülkelerine göre daha zayıf bir ekonomiye sahip olduklarından birçok alanda altyapıları ya hiç yok ya da oldukça yetersizdir. Çin şirketleri bu ülkelerde elektrik santralleri, yollar, köprüler ve tüneller inşa etmektedir. Tabii ki bu işler Çin'in sağladığı krediler sayesinde gerçekleştirilmektedir. Tacikistan Çin'e 1,5 milyar dolar, Kırgızistan ise 1,8 milyar dolar borçlanmış durumdadır ki, bu rakamlar bu ülkelerinin umumi borçlarının yarısından çoğunu oluşturmaktadır. Kırgızistan Çin'e olan borcunu 10 yıl içerisinde 200 defa artırmıştır ve bu süreç devam etmektedir. Aynı şekilde Tacikistan'ın da Çin'e olan borçlanma temposu oldukça yüksektir.

Çin'de özel sektör ve devlet şirketleri dışında bu politikaları hayata geçirmek maksadı ile ana mali kaynak sağlamak için 2014-2015 yılında hususi olarak iki kurum oluşturulmuştur. 40 milyar dolar bütçeli İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Fonu (AIIB) ve 100 milyar dolar bütçeli Asya Altyapı Yatırım Bankası (Türkiye de kurucu üye olarak yer almaktadır) önemini giderek artırmaktadır.

ABD, Avrupa ve Rusya'dan farklı olarak Çin kredileri siyasi bir şartlandırmaya bağlı olmayıp çok düşük faizlerle verilmektedir. Ancak bunun yanında Çin kredileri genelde projelerde Çinli uzman ve işçiler çalıştırılması, teknolojik makineler ve ekipman donanımının Çin'den sağlanması şartlarını içermektedir. Dolayısıyla ülkeler Çin'e hem borçlanmakta hem de altyapıları, tesisleri ve proje uygulanan alanları komple Çin tarafından kontrol edilmekte, böylece kredi alan ülkeler üzerindeki Çin etkisi daha da artmaktadır.

Bahse konu beş Orta Asya ülkesindeki halkın büyük bölümü Türk asıllı, Sünni Müslüman'dır. Bölgede siyasal ve ekonomik nüfuz alanını genişletme hedefindeki Çin'in bu ülkelere yönelik kültürel çalışmaları da son yıllarda ciddi bir artış göstermiştir. Örneğin 2010 yılında Doğu Türkistan'ın Urumçi şehrinde Çin Eğitim Bakanlığı kontrolü altında Hanban ajansına bağlı büyük bir merkez kurulmuştur. Bu merkez hem Doğu Türkistan içinde hem de tüm Orta Asya bölgesinde Çin dili ve kültürünün yaygınlaştırılması faaliyetlerini yönetmektedir. Ajans, Çin üniversiteleri ile diğer ülkelerdeki üniversiteler arasında koordinasyonu sağlayarak Konfüçyüs Enstitüleri kurmakta ve bu merkezlerde dil ve kültür eğitimi vermektedir. Bu ajans son dört senede Kazakistan'da beş, Kırgızistan'da iki, Özbekistan'da iki, Tacikistan'da iki enstitü açmıştır. Bu ana merkezlerin 12 de yerel şubesi vardır. Hanban ajansı, Orta Asya ülkelerinde meslek kursları ve okullar da açmıştır.

Ajansın faaliyetlerine bağlı olarak da bölgede Çin'in kültürel etkisi giderek artmaktadır. Orta Asya ülkelerinde okuyan Çinli öğrenci sayısı yaklaşık 3.000 civarındadır. Buna karşın bu ülkelerden Çin'e okumaya gidenlerin sayısı 30.000'i aşmıştır. Bunların yarısını Kazakistanlı öğrenciler oluşturmaktadır. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken husus, eğitim için Çin'e giden Orta Asyalı öğrencilerin gerek mesleki eğitimde gerekse yüksek öğretimde kaliteli eğitimden ziyade ileri seviye dil bilgisi ile geri dönüyor olmalarıdır. Bu kişiler, çoğunlukla memleketlerinde faal olan Çin şirketleri ve bağlı kurumlarında çalışmaktan başka alternatif bulamamaktadır.

Tanıtım yapmak ve olumlu imaj oluşturmak için Çin'in medya kuruluşları da bölgede aktif çalışmalar yürütmektedir. Şinhua ajansı, Renmin Ribao ve Guangmin Ribao gazeteleri, CCTV ve Çin radyosunun

Rusça ve Kazakça yayınları, bölge ülkelerinde yaygın biçimde takip edilmektedir. Orta Asya ülkelerinde Çin kültürü günleri ve haftaları düzenlemek çok yaygın bir moda dönüşmüş durumdadır. Hemen her şehirde yılda en az birkaç etkinlik gerçekleştirilmektedir. Müzik, film, tıp, moda ve diğer alanlarda sıkça festivaller ve fuarlar düzenlenerek Çin ürünleri yaygın biçimde tanıtılmaktadır.

Problem Alanları

Bu arada bölge ülkelerinin Çin ile bu yakınlaşmalarının bedelinin ne olduğu konusunda ciddi soru işaretleri oluşmakta ve çeşitli tartışmalar yaşanmaktadır. Örneğin, 2011 yılında Tacik hükümeti Pamir Dağları'nda (Murgab bölgesi) ihtilafli olan sınır bölgesinden 1.100 kilometrekarelik bir toprak parçasını Çin'e vermekle suçlanıyor. Muhalefetin iddialarına göre hükümet, ülke bütünlüğünden bu tür tavizler vererek Çin'e olan borçlarını ödemekle itham ediliyor. Yerel basında ve Rus medyasında çıkan kimi haberlere göre ise, ihtilafli arazilerden 27.000 kilometrekarelik bir bölümün akıbeti konusu şimdilik askıya alınmış ve Çin ile yeni bir anlaşmaya varılamamış.

Kazakistan'da da benzer tartışmalar yaşanıyor. Mart 2016'da Kazakistan hükümeti tarım arazi olarak ayrılmış yerleri yabancı vatandaşlara daha öncekinden farklı olarak 10 yıllığına değil 25 yıllığına kiralama kararı aldı. Bu kararın aslında Çinli tarım sektörü şirketleri için alındığı yönünde çıkan söylentiler üzerine, tüm ülkede haftalarca süren mitingler ve sokak gösterileri düzenlendi. Gösteriler sırasında zaman zaman polis de çatışmalar yaşandı. Çinli şirketleri ve ziraat sektöründen iş adamlarını tehdit unsuru olarak gören Kazak vatandaşları, onları "topraklarını ele geçirmeye çalışmakla" suçluyor. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Başkan Nazarbayev geri adım attı ve yasanın yürürlüğe girmesi ertelendi.

Kırgızistan'da da Aralık 2018'de *40 Çoro* (40 Batır) adlı sivil toplum hareketinin organizasyonu ile gençler başkent Bişkek'te Çin büyükelçiliği, Çin şirketlerinin ofisleri ve Hükümet Konağı önünde günlerce protestolar yaptı. Ülkedeki Çinlilerin (işçiler, talebeler ve ticaret yapanlar) gayriahlaki davranışlarındaki artış ve fesadın yayılması suçlamaları ile sokağa dökülen insanlar, ülkedeki işsizlik ve yoksulluğa rağmen çok sayıda Çinli işçinin inşaat ve sanayi tesislerinde çalışmasına izin verilmesine tepki gösteriyor. Açıkça dillendirilmese de 2019'da inşaatına başlanacak olan Türkmen gazı için Kırgızistan'da yapılacak boru hattı anlaşmasının olumsuz şartlar içermesi de tepki çekiyor. İddialara göre, iki ülke arasındaki anlaşmada, Kırgızistan'dan Çin'e geçecek boru hattı güzergâhındaki Kırgız köylerinde hattın 150'şer metrelik her iki tarafında güvenlik koridoru oluşturulacak ve bu koridorun koruması Çin güvenlik güçlerine havale edilecek. Bu iddialar şimdilik tartışılrsa da son olarak Çin'in Doğu Türkistanlılar ile birlikte toplama kamplarına attığı Kırgızların ihlal edilen hakları konusu, Kırgız kamuoyunun eleştirdiği en önemli mevzuların başında geliyor.

Son zamanlarda gündemde olan Çin Komünist Partisi'nin ve hükümetinin bu "toplama ve terbiye" kamplardaki asimilasyon politikası, Orta Asya bölgesinde büyük yankı uyandırıyor. Orta Asya ülkelerine dağılmış vaziyette yaşayan 300.000'den fazla Uygur Türkü'nün önceki nesilleri, Çin zulmünden kurtulmak için buralara göç etmişti. Ancak Çin'in uygulamaları karşısında sadece Uygurlar değil, aynı sıkıntılara maruz kalan Kazaklar ve Kırgızlar da büyük bir duyarlılık gösteriyor.

2018 yılı sonlarında Çin'in baskıcı uygulamalarıyla ilgili haberlerin artması akabinde kamuoyunda oluşan tepki üzerine Kazakistan hükümeti, Çin Dışişleri Bakanı'na nota vermek zorunda kaldı. Kırgız parlamentosu da kapalı bir oturum düzenleyerek Çin'in Kırgızlara yönelik baskıcı uygulamaları konusunda bir araştırma grubu oluşturdu. Kırgız hükümeti, hâlihazırda pozisyonunu netleştirmek için STK ve muhalif gruplarla bu sorunla alakalı görüşmeler yapıyor.

Görünen o ki, Çin'in Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri önümüzdeki dönemde çok daha fazla gündeme gelecek ve tartışılacak. Ama bu tartışmaların yönünü sadece ekonomik ve siyasi konular değil, aynı zamanda Çin'in insan hakları alanındaki uygulamaları da belirleyecek.